

Рідна країна: світоглядний портал. 15 жовт. 2014. – Режим доступу: gidna.ua › Громадянська › Громадська думка.

15. Закон України «Про захист суспільної моралі» // ВВР. – 2004. – №14. – Ст.192.

16. Доктрина Інформаційної безпеки України [Електронний документ] / Офіційна вебсторінка Верховної Ради України: Законодавство. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=514%2F2009&p=1267772861313087>

References

1. Rusnak O. V. Media–informacijna bezpeka Ukrai'ny: pravovi aspekty / O. V. Rusnak // *Strategichni priorytety*. – 2013. – №3. – S.147–150.

2. Malyk I. Narodzhennja «Doktryny informacijnoi' bezpeky Ukrai'ny» / I. Malyk // *Ukrai'ns'ka nacional'na ideja: realii' ta perspektivy rozvytku*. – 2010. – Vyp.22. – S.76–81.

3. Zakon Ukrai'ny «Pro osnovy nacional'noi' bezpeky Ukrai'ny» // *Iz zminamy, vnesenyju zgidno iz Zakonom №3200–IV (3200–15) vid 15.12.2005. VVR*. – 2006. – №14. – St.116.

4. Fedoruk O. V. Konceptual'ni zasady formuvannja systemy zabezpechennja nacional'noi' informacijnoi' bezpeky / O. V. Fedoruk // *Visn. social'no–ekonomichnyh doslidzhen'*. – 2013. – Vyp.2 (1). – S.182–188.

5. Kisilevyč–Chornojvan O. M. Informacijna bezpeka ta mizhnarodna informacijna bezpeka: problema vyznachenja ponjat' / O. M. Kisilevyč–Chornojvan // *Jurisprudencija: teorija i praktyka*. – 2009. – №8. – S.11–18.

6. Malyk Ja. J. Zabezpechennja informacijnoi' bezpeky Ukrai'ny u konteksti svitovogo dosvidu / Ja. J. Malyk, O. I. Bereza // *Efektivnist' derzhavnogo upravlinnja*. – 2012. – Vyp.32. – S.20–27.

7. Makarenko Je. A. Polityčni doktryny global'noi' informacijnoi' bezpeky / Makarenko Je. A. // *Visn. In–tu mizhnarodnyh vidnosyn Kyi'vs'k. nac. un–tu im. T. Shevchenka*. – 2007. – №2. – S.45–51.

8. Prysjazhnik M. Informacijna bezpeka Ukrai'ny v suchasnyh umovah / M. Prysjazhnik, Ja. Bjeloshevyč // *Visn. Kyi'vs'kogo nac. un–tu im. T. Shevchenka. Vjjs'kovo–special'ni nauky*. – 2013. – Vyp.30. – S.38–42.

9. Zakon Ukrai'ny «Pro osnovy nacional'noi' bezpeky Ukrai'ny» // *Iz zminamy, vnesenyju zgidno iz Zakonom №3200–IV (3200–15) vid 15.12.2005. VVR*. – 2006. – №14. – St.116.

10. Zakon Ukrai'ny «Pro Osnovni zasady rozvytku informacijnogo suspil'stva v Ukrai'ni na 2007–2015 roky» // *Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrai'ny (VVR)*. – 2007. – №12. – St.102.

11. Nacional'na strategija rozvytku sfery intelektual'noi' vlasnosti v Ukrai'ni na period do 2020 roku [Elektronnyj dokument]. – Rezhym dostupu: sips.gov.ua/.../file/ip-strategy28082014-1.doc

12. Alieva M. F. Informacionnaja bezopasnost' kak jelement informacionnoj kul'tury / M. F. Alieva // *Vestn. Aдыгејского gos. un–ta*. – Ser.1: Regionovedenie: filosofija, istorija, sociologija, jurisprudencija, politologija, kul'turologija. – 2012. – Vip.4 (108). – S.96–101.

13. Kormych B. A. Informacijna bezpeka: organizacijno–pravovi osnovy. Navch. posibn. / Kormych B. A. – K.: Kondor, 2008. – 384 s.

14. Polevyj V. Shho zahyshhajemo v informacijnij vijni ta hto za ce vidpovidaje? / Volodymyr Polevyj [Elektronnyj dokument] / *Ridna kraїna: svitogljadnyj portal*. 15 zhovt. 2014. – Rezhym dostupu: gidna.ua › Gromadjans'ka › Gromads'ka dumka.

15. Zakon Ukrai'ny «Pro zahyst suspil'noi' morali» // VVR. – 2004. – №14. – Ст.192.

16. Doktryna Informacijnoi' bezpeky Ukrai'ny [Elektronnyj dokument] / Офіційна вебсторінка Верховної Ради України: Законодавство. – Rezhym dostupu: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=514%2F2009&p=1267772861313087>

Zakharenko K., associate professor, National Pedagogical Dragomanov University (Ukraine, Kyiv), gileya.org.ua@gmail.com
State as a subject of information security of society

Information security plays an important role in ensuring the vital interests of any country. The purpose of its preservation is to create a ramified and protected informational space, to protect the national interests of the state in the conditions of the formation of world information networks, to protect the country's economic potential from illegal use of information resources, and to realize the rights of citizens, institutions and organizations to receive, disseminate and use information. Given the performance of its inherent functions, the state is the main subject of information security of society. But information infrastructure management today is scattered among various state institutions – from the National Council on Television and Radio Broadcasting to the Administration of the State Service for Special Communications

and Information Protection of Ukraine. Although their main task is to protect against unauthorized access to or unauthorized access to the information, they often fail to deal with it because of lack of proper interaction and coordination of efforts. Consequently, the transformation of state institutions should take place in the context of not only the establishment of their work, but also the improvement of information security of society as a whole.

Keywords: person, information, security, state, information sphere, information sovereignty, information security.

* * *

УДК 32.323.11 316.(022)

Угрин Л. Я.,
кандидат політичних наук, доцент, докторант
кафедри теорії та історії політичної науки,
Львівський національний університет ім. Івана Франка
(Україна, Львів), uhryn_l@ukr.net

ФОРМУВАННЯ ІНТЕГРАТИВНИХ МОДЕЛЕЙ МАКРОПОЛІТИЧНИХ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Досліджено типи й моделі взаємодій між колективними партикулярними ідентичностями як чинника формування спільних ідентичностей інтегративного типу. Визначено, що в епоху Модерну вони засновувались на ієрархічних принципах й домінуванні в ідентифікаційному просторі національних держав, які використовували економічні, політичні й символічні ресурси й на в'язували громадянам системи ідентифікації й категоризації, спрямовані на гомогенізацію й уніфікацію суспільних відносин, необхідні для ефективного розвитку капіталізму. В епоху Постмодерну під впливом процесів глобалізації, індивідуалізації й транснаціоналізації формуються моделі матричного типу, в межах яких взаємодія партикулярних культурних ідентичностей впорядковує й синтезує їхні когнітивні, ціннісні елементи, забезпечує їх когерентність, а відтак, – інтегративність макрополітичної ідентичності. Їх державних стратегіях вони відображені у політиках асиміляції, амальгамації, мультикультуралізму.

Ключові слова: політична ідентичність, партикулярні ідентичності, макрополітична ідентичність, інтегративна модель, асиміляція, амальгамація, мультикультуралізм.

Зростаючий вплив політичної ідентичності на процеси і диференціації, і консолідації сучасних суспільств зумовлює актуальність дослідження цього феномену з погляду на інтенсивність і наймовірну швидкість глобальних і суспільних трансформацій, через які світ «вислизає», створюючи щораз «рефлексивну реальність» і потребу самоствердження суб'єкта в ній. Визначаючи кризу ідентичності «втратою «смислу», С. Гантінгтон зробив висновок про актуальність «пошуку себе» не тільки для індивідів, малих груп, а й локальних (регіональних) спільнот, держав [6, с. 12–13]. Цю кризу посилюють інтенсивні процеси індивідуалізації життя людей, плюралізація їхніх ідентичностей, які є виявом тенденції розширення автономії, свободи вибору й самореалізації особи. Попри це індивіди прагнуть «екзистенційної безпеки», що є відображенням природи людини, яка «тяжє до порядку, звички, повторюваності, тривалості, стандартизації, передбачуваності» [7, с. 9–10]. Вона забезпечується передовсім прогнозованістю взаємодій суб'єктів, що усвідомлюють свою ідентичність і місце у структурі політичних відносин.

Прагнення до системності в умовах множинності та фрагментації ідентичностей суб'єктів проблематизує пошук нових моделей самовизначення сучасних спільнот і держав, привертає увагу до багаторівневих колективних ідентичностей, які охоплюють множинні партикулярні ідентичності, забезпечують консолідацію, інтегративність суспільств, легітимацію політичного порядку, а також взаємодію з міжнародним середовищем.

Для позначення рівнів загальної колективної ідентичності у науковій літературі найчастіше використовують поняття – національна, (національно–державна), громадянська. Ця традиція характерна і для української політологічної літератури й відображена у працях Ю. Вільчинської, В. Горлової, М. Кармазіної, Г. Касьянова, В. Кременя, М. Кресіної, М. Козловець, А. Колодій, М. Куц, С. Куцепал, О. Майбороди, М. Михальченка, Л. Нагорної, Н. Пашиної, Н. Пелагеші, О. Розумного, М. Степіко, Л. Хашиєвої та ін. авторів. Деякі автори для позначення загального рівня ідентичності використовують поняття «спільна ідентичність» (Т. Воропаєва), «єдина національна ідентичність» (Г. Палій), «загальнонаціональна ідентичність» (Л. Чупрій, П. Гай–Нижник), «соціетальна ідентичність» (М. Афонін, А. Мартинов, Т. Новаченко, О. Пелін), державна ідентичність (О. Дашевська, В. Морозов, Н. Пелагеша, М. Рубцов, А. Саніна, Н. Хазратова, Л. Угрин, Н. Чорна). Інші автори (Ю. Романенко, Н. Ротар, Д. Скрибченко) оперують поняттям «макрополітична ідентичність», проте, або вкладають у нього різний зміст, або ж не дифінують, а використовують як поняття, що «само собою зрозуміле». Отже, метою статті є аналіз макрорівневих моделей колективних ідентичностей в контексті взаємодії партикулярних ідентичностей.

Аналізуючи визначену проблему, підкреслимо передовсім, що ідентичність завжди постає у результаті численних ідентифікацій, у межах яких суб'єкт формує або ж визнає конститутивні ознаки і властивості, що є основою його самості й унікальності. Ідентичність – це стан, що є результатом процесу ідентифікації. Поняття «ідентифікація», яке активно використовується у дискурсі соціальних наук з часів З. Фрейда, вказує одночасно на унікальність суб'єкта і його приналежність до певних груп і категорій, множинність яких формують рівні ідентичності. Відтак, проблема ідентифікації відображає також взаємодію різних рівнів ідентичності.

Соціокультурний та економічний розвиток модерних суспільств супроводжувався ускладненням і збільшенням категорій ідентифікації і відповідно – рівнів ідентичності, зміст яких – не лише лінійний рух від родової форми ідентичності до етнічної чи національної з постійно зростаючою культурною детермінованістю, а й інтенсифікація горизонтальних взаємодій. Отже, сучасна ідентичність є напластуванням багатьох рівнів, які можуть актуалізуватися, підкреслюватися чи, за висловом С. Гантінгтона, «відтінятися» суб'єктом залежно від соціально–політичного чи історичного контексту. Вони можуть також перетинатися, комбінуватися, накладатися, конфліктувати між собою. Індивіди у процесі самоусвідомлення і визначення своєї ідентичності є відносно вільними і можуть обирати основними різні рівні ідентичності – сім'ю, общину, релігію, партію чи націю–державу і т.п., забезпечуючи собі «онтологічну надійність» (К. Калхун), або ж змінювати їх залежно від обставин. Лише в екстремальних ситуаціях (війни, природних чи техногенних катастроф) виявляється одна – найважливіша (наприклад, етнічна чи національна), яка тимчасово нівелює вагомість інших групових ідентичностей [див.: 6, с. 52]. Відтак, багаторівневі колективні ідентичності, які означають приналежність

індивідів до великих спільнот, і є надіндивідуальні за своєю природою, значно стабільніші, усталені й укорінені у спільні онтологічні засади суспільства і держави, підтримуються політичними інститутами й нормами. Вони «конвенціоналізують» (С. Московічі) ідентифікаційний простір і взаємодії суб'єктів, надають їм спільних значень, виступають необхідною передумовою політичного порядку.

Викладене актуалізує проблему впорядкування і типології ідентичностей відповідно до рівнів їх ідентифікації, а головне – визначення принципів поєднання і взаємодії. Відомо, що ідентифікаційні процеси, як і соціально–політичні, виявляються на трьох основних рівнях соціальної системи: макро–, мезо– і мікро. За П. Штомпкою, «макропроцеси здійснюються на рівні світової спільноти, національної держави, регіону, етнічної групи»; «за часом вони найтриваліші», «мезопроцеси охоплюють великі групи, спільноти, асоціації, політичні партії, армії, бюрократію. Мікропроцеси протікають у повсякденному житті людських індивідів: у малих групах, сім'ї, школі...» [8, с. 43]. Ці рівні корелюються з типологією основних носіїв (суб'єктів) політичної ідентичності: 1) державно організована соціально–політична спільність; 2) регіональні, етнічні, класові гендерні і т.п. спільноти; 3) індивід, малі групи. Але, одночасно вони є й об'єктами ідентифікації. Ця типологія рівнів ідентифікації також диференціює рівні ідентичності за масштабом впливу на соціально–політичні процеси та формування і функціонування політичного порядку. З такого погляду вагоме значення для його забезпечення мають макрорівневі політичні ідентичності, якими традиційно були етнічні, національні (національно–державні) або цивілізаційні ідентичності. Виникнувши на основі почуття спільності й цілісності великих спільнот, вони стають контекстом формування індивідуальних і локальних ідентичностей, здатні нав'язувати соціальну реальність, відповідну змісту їх когнітивних і символічних елементів, які інтервалізуються індивідами у процесі соціалізації й обмежують їх вибір, мотиви та діяльність.

Проте, підкреслимо: теоретично й емпірично рівні колективних ідентичностей не є автономними чи відособленими. Вони лише категоризують основного носія (суб'єкта) ідентичності або об'єкт ідентифікації, а їх формування і функціонування взаємодетерміновані й взаємозалежні. Отже, природа феномену ідентичності та його політичного виміру полягає у взаємопов'язаності та взаємозумовленості різних її рівнів – від індивідуального (мікро) до макрорівня великих соціально–політичних (чи, навіть, цивілізаційних) спільнот, що унеможливило вирізнення у політичній та суспільній практиці «чистих» рівнів. Взаємодія рівнів ідентичності є відображенням діалектики індивідуального і колективного, універсального і партикулярного, локального і глобального у політичних процесах.

Багаторівневість ідентичностей – індивідуальних і колективних – потребують механізмів впорядкування відносин між партикулярними ідентичностями різних рівнів, тобто певних принципів взаємодій між мікро–, мезо–, макрорівнями, які б нівелювали об'єктивну конфліктність партикулярних ідентичностей, стандартизували елементи когнітивних та символічних систем,

моделей поведінки і таким чином забезпечували консолідованість і розвиток політичних спільнот.

В індустріальному суспільстві, в історичних межах якого й була проблематизована ідентичність на суспільному рівні, механізмами впорядкування колективних та індивідуальних ідентичностей були традиції, приписи, соціальні ролі, необхідні для функціонування соціально-політичної системи і держави, які більшість індивідів сприймали як даність, чи «долю». «Рамки Ми-ідентичності окремої людини», за Н. Еліасом, формувалися в межах національних держав «як самостійних одиниць виживання», а «національно-державна форма Ми-ідентичності індивіда була само собою зрозумілою» [9, с. 286]. У цей період «національність стає великою категоріальною ідентичністю, яка включає менші категорії (племена, етнічні групи), кожна з яких може бути внутрішньо організована на основі інших категорій і складних мереж міжособистісних відносин» [4, с. 92]. Іншими словами: національна ідентичність була базовим рівнем ідентифікації індивідів і макрорівнем політичної ідентичності. В її межах (безвідносно від моделі нації – етнічної чи громадянської) індивід одночасно усвідомлював себе як член територіальної, культурної, політичної і громадянської спільнот.

Національні держави, з одного боку, уніфікували життя і діяльність людей через соціокультурні механізми та інститути (освіта, єдина літературна мова, народна література, засоби масової інформації, спільні національні свята й національні герої, переписи населення, паспорти і т.д.), з іншого – вирівнювали відмінності (передовсім соціально-класові) між людьми та групами через інституційні механізми – правила, правові норми, особисті й громадянські права, які були однаковими для всіх громадян і перед якими вони були рівними. Ідеологічним підґрунтям таких механізмів стали ліберальна доктрина та ідеологія. Ще одним чинником егалітарного, вирівнюючого впливу на суспільство і процеси ідентифікації була соціальна політика, найповніше втілена в ідеї держави загального добробуту (welfare state) й уможливлена ефективністю капіталістичної економіки. Вона нівелювала гострі класові розрізнення, деполітизувала їх, а, відтак, – жорстку аскриптивність ідентифікаційних моделей, успадкованих від станових суспільств. Одночасно функціонування модерних держав створювало передумови для залучення індивідів і груп у все більшу кількість різноманітних зв'язків та асоціацій, розширюючи таким чином категорії ідентифікації, що сприяло формуванню множинних ідентичностей (multiple identities).

Отже, держави Модерну були одночасно егалітарними, тобто запроваджували вирівнювальні принципи організації суспільства, і плюралістичними, що зумовило їх рух до масової індивідуалізації у постсучасний період. Індивідуалізація виробництва і життя в епоху пізнього капіталізму, міграції поступово послаблювали залежність індивіда від соціального середовища й самої держави, розширювали його автономію і давали значно більше свободи самовизначення і самоконструювання, вияву власного «Я», а отже – вибору ідентичностей, побудови їх ієрархій.

Балансуючи між уніфікуючими й індивідуалізуючими стратегіями, у межах модерних держав сформувалися загалом неконфліктні моделі взаємодій

між партикулярними й макрорівневими ідентичностями. Наприклад, Т. Піссе, Р. Геррманн та М. Брюер, досліджуючи європейські та національні ідентичності вибудували дві аналітичні моделі взаємодій між колективними ідентичностями, що «належать до територіального і політичного простору» [див.: 10]. Перша – модель «вкладеної ідентичності» («nested model»), яку автори уявляють у формі концентричних кіл і метафорично назвали «Russian Matruska». У цій моделі елементи (рівні ідентичності) накладаються і «вбирають» один одного. При цьому локальні ідентичності (регіональні, національні) розташовані всередині і формують ядро, загальні (у цих авторів – європейська) – форму, яка є зовнішньою межею множинної колективної ідентичності. За логікою цієї моделі, будь-які зміни на одному рівні, трансформуватимуть інші. Модель «вкладеної ідентичності», заснована на ідеї узгодженості, сумісності (coherence) рівнів колективних ідентичностей, передбачає: 1) визначену ієрархію між «людським почуттям приналежності і лояльністю» (Т. Піссе), притаманну і еліті, і громадянам; 2) деяку спільність елементів (передовсім когнітивних), які збільшуються з кожним рівнем ідентичності; 3) наступність, таксономічність їх формування від локальних (мікро) рівнів до спільних – макрорівнів.

Другу модель автори назвали «мармуровим пирогом» («marble cake model»). У її межах елементи (рівні) ідентичності не є чітко розділеними, як у попередній моделі – вони змішуються і взаємозалежні. Вона допускає поступове вбудовування одного рівня колективної ідентичності, наприклад, національного, в інший – європейський або ж, навпаки. У цій моделі важливими є також горизонтальні рівні множинних ідентичностей (рольові, соціальні). Окрім того, рівні, передовсім базові, можуть мати різні значення і вартість для їхніх носіїв і для формування політичного порядку. Відтак, тут складніше вибудувати принцип чи ієрархію, які б впорядковували ідентичності на рівні суб'єктів. «Мармуровий пиріг» як модель концептуалізує динамічні взаємодії між рівнями ідентичності.

Підкреслимо, що це формалізовані моделі; як аналітичні категорії вони потребують уточнення в конкретному соціально-політичному контексті. Однак, вони дають уявлення про можливі механізми досягнення впорядкованості та системності у ситуації, коли «множинність є суттєвою ознакою колективних ідентичностей, завдяки якій вони можуть розглядатись як вкладені одна в одну, такі що заперечують одна іншу або зливаються воедино» [5, с. 222] і зберігають евристичний потенціал для формування інтегративних моделей у постсучасних індивідуалізованих суспільствах, хоча й більше відповідають особливостям суспільств Модерну. Визначені моделі, дають змогу зробити висновки, що основою для інтегративної ідентичності є і певна сумісність елементів, і/чи сприйняття їх такими елітою і громадянами та лінійна логіка формування загальних ідентичностей. Важливою передумовою формування інтегративних ідентичностей є суб'єктивний чинник – прагнення, воля до консолідації й створення солідарного суспільства на основі спільних уявлень про Себе і про Інших, передусім Чужих.

Якщо розглядати моделі інтегративних ідентичностей на рівні великих (національних) спільнот, які

уже реалізовані у суспільно-політичній практиці, то історичний досвід багатьох держав свідчить, що вони були досягнуті політикою: 1) асиміляції (від лат. *assimilatio* – уподібнення), тобто формування макрополітичної ідентичності на основі ознак і цінностей ідентичності домінуючої групи; 2) амальгамації або злиття (від лат. *amalgama* – сплав), прототипом якої є метафора американського «плавильного тигля» запропонована Ф. Тернером. Їхня реалізація була детермінована потребами у кваліфікованих працівниках для зростаючої капіталістичної промисловості, інтеграції чисельних расових та етнічних меншин у суспільні відносини. Як елемент державних стратегій вони продемонстрували свою обмеженість у процесі становлення культури та світогляду Постмодерну й постіндустріалізму.

Спільними рисами й чинниками політичних ідентифікацій та формування загальних (інтегративних) ідентичностей визначимо, по-перше, переважно субстанціоналістську (примордіальну – для колективних) інтерпретацію ідентичності як цілісності. Прагнення до завершеності, системності психологічно й теоретично уможлилювали сприйняття та формування ієрархічних (вертикальних) моделей взаємодій між рівнями ідентичності, які, однак, не виключали горизонтальних. Вертикальна модель ідентифікації передбачає: 1) інтеграцію колективних партикулярних ідентичностей у цілісну систему; 2) визначення базового рівня ідентифікаційної моделі – організуючого чинника у формуванні індивідуальних і партикулярних ідентичностей (таким у модерній період виступала, як ми уже підкресливали, національна ідентичність, генетично пов'язана з нацією, національною державою і націоналізмом); 3) пряму (без групових посередників – класу, церкви, територіальної общини) ідентифікацію індивіда з національною спільнотою. Безпосередні відносини індивідів та націй й визначили їх особливі форми зв'язку і лояльності в інституті громадянства.

По-друге, ієрархічність ідентифікаційних моделей періоду Модерну історично детермінована їхнім формуванням «знизу» від невеликих соціальних груп (племен) до імперій і націй-держав, а у другій половині ХХ ст. – до їх регіональних об'єднань, що й обумовлювало «вкладеність» рівнів ідентичностей від індивідуального до національного або наднаціонального лінійними історичними процесами.

По-третє, інтегративні типи (передовсім національні) політичної ідентичності у період Модерну формувалися у контексті процесів модернізації й становлення національних держав і були необхідною умовою його ефективності. Основні елементи модернізаційних процесів – централізація, бюрократизація і стандартизація – визначали рівень гомогенізації індивідуальних та партикулярних ідентичностей, необхідний для уніфікації суспільних відносин. Спільна національна ідентичність розглядалася механізмом інтеграції індивідів, що належали до різних етнічних (племінних), регіональних, мовних груп, у національно-державну спільноту та її легітимацію.

По-четверте, не можна не погодитися з Р. Брунбергером, що «одним з найважливіших агентів ідентифікації й категоризації в останньому розумінні» була держава. Через «формалізовані, кодифіковані,

об'єктивовані системи категоризації, створені потужними інститутами влади», володіючи матеріальними і символічними ресурсами, вона нав'язувала «категорії, класифікаційні схеми і способи соціального підрахунку і звітності, з якими повинні працювати чиновники, судді, вчителі і лікарі і які повинні враховувати недержавні актори» [1, с. 87]. П. Бурдьє також вказує на використання державою культурного та символічного капіталу, опираючись на який вона генерувала смисли, символи, ідеології, дискурси, що репрезентували спільноту як уявлене спільне «Ми» і насаджувала «сукупності індивідів однієї країни привілейований погляд на їхню ідентичність... з точки зору нації» [2, с. 285], критерії (категорії) та принципи структурування партикулярних ідентичностей усередині спільноти. Держава, з одного боку, охороняла національну ідентичність посередництвом інститутів та норм, з іншого, – використовувала їх для формування та відтворення ідентифікаційних моделей, що відповідали її політичній стратегії.

По-п'яте, у більшості випадків держави, формуючи та відтворюючи спільну ідентичність, апелювали до почуттів культурної близькості, історичної пам'яті, спільної долі, спільних переживань, героїв, історичних перемог чи втрат і ін. Відтак, у своїх стратегіях *state building* вони опирались на одну національну групу та її культурні та символічні ресурси. Результатом стали ідентифікаційні моделі за принципом відносин «титільна нація – національні меншини», яка в деяких випадках відтворювала попередні колоніальні відносини між етнічними спільнотами. Зі зростанням у ХХ ст. культурної розмаїтості й низової демократії вона все більше демонструвала свій конфліктний потенціал.

Отже в період Модерну домінуючий тип макрополітичної ідентичності сформувався у трикутнику нація – держава – націоналізм й опирався на їхні соціально-економічні, культурні, сакральні структури та емоційно-мобілізаційний потенціал націоналізму. Стратегії формування і відтворення макрополітичної (національної) ідентичності у цей період стали важливими елементами діяльності держав та державних інститутів, хоч і не означувались як публічна політика ідентичності. В основі цих стратегій були політики гомогенізації (аж до радикальних форм, наприклад, геноциду). За визначенням Г. Рей, будівництво держави і легітимація політичному порядку в ній «включала два завдання: конструювання консолідованої політичної спільноти всередині кордонів керованої території – спільноти з єдиною, зв'язуючою ідентичністю – й ідентифікацію монарха або національного уряду як політичного уособлення або представника цього консолідованого співтовариства» [11, р. 2]. Результатом політик гомогенізації та уніфікації стало виникнення міжнародної системи суверенних націй-держав (теоретичи міжнародних відносин назвали її Вестфальською) з чітко окресленими територіальними кордонами і населенням (народом), яке усвідомлювало («уявляло») себе цілісною неподільною одиницею. Потреба обґрунтування суверенітету держави, її функціонування у певних кордонах, зумовили апелювання до культурних та історичних категорій, укорінених у попередніх (етнічних, релігійних) ідентичностях, використання риторики і дискурсу, що підкресливали «спільне

походження» народу та його «особливий або навіть сакральний зв'язок з певною територією» [4, с. 30]. Отже, національні ідентичності універсальзували внутрішній порядок політичної спільності, проте стосовно зовнішнього контексту – інших народів і націй – держав – виступали категоріально чи партикулярною ідентичністю, яка репрезентувала їхню унікальність, особливість (unique). Л. Грінфельд підкреслила: «національна ідентичність не є ідентичність загальна (generic), вона є ідентичністю специфічною (особливою)» [3, с. 17].

Проблема формування «загальної» ідентичності постала у контексті постмодерних та постіндустріальних трансформацій і які можна охарактеризувати термінами радикальна плюралізація, фрагментація й атомізація. Які наслідки вони мали для ідентифікації та формування нових ідентифікаційних моделей?

Найперше, відбувається десубстанціоналізація ідентичності індивіда – він більше не прагне цілісності і перетворюється у децентрованого суб'єкта, який перебуває у постійних пошуках своєї ідентичності й «центру», тобто базового рівня ідентичності» і має більше свободи його вибору. Процеси соціалізації, в межах яких він інтерналізує цінності, норми, традиції, культурні коди, ідеологічні принципи, більше не замикаються лише на державі та її інститутах. Транснаціоналізація світу, інформаційна революція, транспарентність кордонів надають індивіду більше альтернатив у виборі його власної ідентифікаційної моделі, а його почуття солідарності та лояльності можуть поширювати не лише на державу, а й на інші спільноти та міжнародних акторів, які конкурують з державою в ідентифікаційних процесах, що неспроможна контролювати символічні ресурси суспільства. Суспільства (особливо демократичні) також починають розвиватися за протилежним модернізму алгоритмом – децентралізація, дебіюкратизація і дестандартизація, що посилює індивідуалізацію життя індивіда, його зосередженість на локальних (чи навіть приватних) рівнях соціальної системи. Інтерес до локальних ідентичностей (зокрема етнічних, чи, навіть архаїчних) також є зворотною стороною глобалізаційних процесів.

Отже, збільшення агентів ідентифікації та центрів ідентичності, конкуренція між ними, втрата державою монопольного становища в ідентифікаційних процесах руйнують традиційні для часів Модерну ієрархічні моделі ідентифікації, посилюють їх множинність, збільшують і горизонтально, і вертикально багаторівневість ідентичностей.

Вагомим чинником, що вплинув на збільшення та ускладнення відносин між партикулярними рівнями ідентичності стала полікультурність постсучасних суспільств, зумовлена інтенсивністю міграційних потоків, лібералізацією міграційного законодавства, загалом більшою відкритістю суспільств та мобільністю індивідів. Навіть відносно монокультурні нації «старої» Європи перетворилися на мультикультурні суспільства, де категоріями ідентифікації виступають раса, релігія, етнос, стиль життя, споживання і т.п. У відповідь на це розмаїття у західних суспільствах формується політика ідентичності і політика мультикультуралізму. Вона була обґрунтована у США ще в 20-х рр. минулого сторіччя Г. Калленом, який запровадив термін «культурний

плюралізм» й, метафорично означуючи цю стратегію теорією «миски салату», доводив, що культури не «плавляться» у тиглі, а вступають у діалог, зберігають свої особливості. Однак, на рівні соціальних і політичних практик стратегії мультикультуралізму стали затребуваними у західних демократіях у другій половині ХХ ст. в умовах їх реальної багатокультурності, які, однак, не завжди демонструють свою ефективність. Акцентування на культурних категоріях ідентифікації, її деполітизація нівелюють інтегративний потенціал національної та громадянської ідентичності загрожують цілісності та консолідованості суспільств та держав.

Визначенні процеси фрагментації та культурної плюралізації сучасних суспільств, що радикально збільшують рівні та об'єкти категоризації й ідентифікації, супроводжуються конкуренцією і посиленням конфліктності між партикулярними рівнями ідентичності, носії яких прагнуть не лише репрезентувати й інституціалізувати свою унікальність, а й представити її пріоритетність для розвитку суспільства, одночасно проблематизують формування загальної (макрополітичної) ідентичності, в межах якої функціонують її традиційні типи (етнічні, національні, громадянські), горизонтальна взаємодія між якими нівелює інтегративну обмеженість національно-державної ідентичності. Основою інтегративних функцій макрополітичної ідентичності є сумісність цінностей та інституцій (норм і правил), які забезпечують відтворення та інституалізацію ідентифікаційних партикулярних моделей, формують набір значимих для суб'єктів ідентичностей, їхню історичну тяглість. Макрополітична ідентичність в умовах багатокультурності є результатом взаємодії та діалогу вертикальних і горизонтальних рівнів, у процесі яких конструюються спільні ідеї та принципи, які структурують та регулюють множинні ідентичності, інтегруючи їх в єдину ідентифікаційну матрицю.

Список використаних джерел

1. Брубейкер Р. За пределами «идентичности» / Р. Брубейкер, Ф. Купер // *Ab imperio*. – 2002. – №3. – С.61–115.
2. Бурдьє П. О государстве: курс лекций в Коллеж де Франс (1989–1992) / Пьер Бурдьє; ред.–сост. П. Шампань, Р. Ленуар, Ф. Пуло, М.–К. Ривьер; пер. с франц. Д. Кралечкина, И. Кушнаревой; предисл. А. Бикбова. – М.: Издательский дом «Дело» РАНХиГС, 2016. – 720 с.
3. Гринфельд Л. Национализм. Пять путей к современности / Л. Гринфельд. – М.: ПЕР СЭ, 2012. – 528 с.
4. Калхун К. Национализм / К. Калхун; пер. с англ. А. Смирнова. – М.: Издательский дом «Территория будущего», 2006. – 288 с.
5. Ташпулов В. Я. Роль самосвідомості у ціннісній самоідентифікації особистості / В. Я. Ташпулов // *Гілея: Наук. вісник: зб. наук. праць. Вип.21 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Українська АН*. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – С.220–226.
6. Хантингтон С. Кто мы?: Вызовы американской национальной идентичности / С. Хантингтон; пер. с англ. А. Башкирова. – М.: ООО «Издательство АСТ»; ООО «Транзиткнига», 2004. – 635 с.
7. Штомпка П. Социальное изменение как травма / П. Штомпка. – Социологические исследования. – 2001. – №1. – С.6–16.
8. Штомпка П. Социология социальных изменений / П. Штомпка; пер. с англ.; под ред. В. А. Ядова. – М.: Аспект-пресс, 1996. – 416 с.
9. Элиас Н. Общество индивидов / Н. Элиас; пер. с нем. – М.: Праксис, 2001. – 336 с.
10. Herrmann R. Transnational Identities: Becoming European in the EU / R. Herrmann, R. Risse, M. Brewer. – New York: Rowmann and Littlefield, 2004. – 305 p.

11. Rae H. State Identities and the Homogenization of People / H. Rae. – Cambridge: Cambridge university press, 2002. – 351 p.

References

1. Brubeyker R. Za predelami «identichnosti» / R. Brubeyker, F. Kuper // Ab imperio. – 2002. – №3. – S.61–115.
2. Bourdieu P. O gosudarstve: kurs lektsiy v Kollezh de Frans (1989–1992) / P. Bourdieu; red.–sost. P. Champagne, R. Lenoir, F. Poupeau, M.–K. Reviere; per. s frants. D. Krlechchina, I. Kushnaryovoy; predisl. A. Bikbova. – M.: Izdatelskiy dom «Delo» RANHiGS, 2016. – 720 s.
3. Geenfeld L. Natsionalizm. Pyat putey k sovremennosti / L. Greenfeld. – M.: PER SE, 2012. – 528 s.
4. Calhoun C. Natsionalizm / C. Calhoun; per. s angl. A. Smirnova. – M.: Izdatelskiy dom «Territoriya buduschogo», 2006. – 288 s.
5. Tashpulov V. Ya. Rol samosvidomosti u tsinnisniy samoidentifikatsii osobystosti / V. Ya. Tashpulov // Hileia: Nauk. visnyk: zb. nauk. prats. Vyp.21 / Nats. ped. un–t im. M. P. Drahomanova, Ukrainka AN. – K.: Vyd–vo NPU im. M. P. Drahomanova, 2009. – S.220–226.
6. Huntington S. Kto my?: Vyzovy amerikanskoj natsyonalnoy identichnosti / S. Hantington; per. s angl. A. Bashkirova. – M.: ACT: Tranzitkniga, 2004. – 635 s.
7. Sztompka P. Sotsialnoe izmenenie kak travma / P. Sztompka. – Sotsiologicheskie issledovaniya. – 2001. – №1. – S.6–16.
8. Sztompka P. Sotsiologiya sotsialnykh izmeneniy / P. Sztompka; per. s angl.; pod red. V. A. Yadova. – M.: Aspekt–press, 1996. – 416 s.
9. Elias N. Obschestvo individov / N. Elias; per. s nem. – M.: Praksis, 2001. – 336 s.
10. Herrmann R. Transnational Identities: Becoming European in the EU / R. Herrmann, R. Risse, M. Brewer. – New York: Rowman and Littlefield, 2004. – 305 p.
11. Rae H. State Identities and the Homogenization of People / H. Rae. – Cambridge: Cambridge university press, 2002. – 351 p.

Uhryn L. Ya., candidate of political sciences, associate professor, doctoral student of the Department of Theory and History of Political Science, Ivan Franko National University of Lviv (Ukraine, Lviv), uhryn_l@ukr.net

Formation of integrative models of macropolitical identities: theoretical aspects

The article investigates the types and models of interactions between particular identities as a formation factor of common identities of the integrative type. The author determined that in the Modern era they were based on hierarchic principles and domination in the identity space of national states, which used economic, political and symbolic resources in order to impose the identity and categorization systems on citizens, aimed at homogenization and unification of social relations, necessary for the effective development of capitalism. In the Postmodern era, under the influence of globalization, individualization and transnationalization, models of matrix type are formed, within which the interaction of particular cultural identities helps to arrange and synthesize their cognitive and value elements, to ensure their coherence and hence – the integrability of macropolitical identity. In state strategies, they are reflected in the assimilation, amalgamation and multiculturalism policies.

Keywords: political identity, particular identities, macropolitical identity, integrative model, assimilation, amalgamation, multiculturalism.

* * *

УДК 321.02:303

Бульдович П. В.,
аспірант кафедри політичних наук, Київський
національний університет ім. Тараса Шевченка
(Україна, Київ), buldovych@gmail.com

КОНЦЕПЦІЯ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИХ ЗМІН ДУГЛАСА НОРТА

Висвітлено основні параметри процесу інституціональних змін одного з найбільш відомих представників неінституціоналізму Дугласа Норта. Зокрема, проаналізовано чинники, що визначають трансформацію інституціональної структури, серед яких найбільш важливу роль відіграють розвиток знань в суспільстві, вплив ідеології, технологічні зміни та побічні ефекти максимізуючої діяльності організацій. Детально розглянуто процес, в ході якого максимізуюча діяльність організацій індукує інституціональні зміни, реагуючи на зміну стимулів, котрі є наслідком фундаментальних змін у співвідношенні цін та змін суб'єктивних переваг. Описано також складові інституціональної

структури, зокрема формальні, неформальні правила та механізми контролю за їх дотриманням, і визначено можливості їх стабільності та динаміки. Окрема увага приділена поняттю «адаптивної ефективності», яким пояснюється спроможність інституціональних систем до продуктивного функціонування в часі. Крім того, автор визначає вразливі аспекти концепції інституціональної динаміки Д. Норта, передусім, її неспроможність спрогнозувати динаміку неформальних інститутів.

Ключові слова: інститути, інституціональні зміни, навчання в процесі діяльності, адаптивна ефективність, інкрементний процес.

Суспільний розвиток розглядається в неінституціональній концепції Д. Норта, насамперед, кризь призму інституціональних змін. Головну роль в цьому процесі відіграють організації, які займаються цілеспрямованою діяльністю і в такий спосіб виступають агентами інституціональних змін та формують їх напрямом. Як цілеспрямовано діючі одиниці, організації створюються організаціями для максимізації певних цілей, які визначаються можливостями, заданими інституціональною структурою суспільства. Переслідуючи свої цілі, організації поступово змінюють інституціональну структуру, однак це не означає, що вони завжди є соціально продуктивними і задають вектор ефективних трансформацій, оскільки інституціональна система часто продукує викривлені стимули діяльності. Своєю чергою, знання і навички, набуті організаціями в ході руху до цілей, відіграють важливу роль в тому, як розвивається і використовується весь запас знань суспільства [8, с. 97–98].

Очевидно, що діяльність, яка реалізується на основі певного набору формальних і неформальних правил, а також методів контролю за їх дотриманням, завжди залежить від умінь та навичок конкретних акторів. Якщо закріплені правилами алгоритми дій є знанням, що може бути легко і в однаковій мірі засвоєне всіма акторами, то безпосередні навички дій в межах цих правил отримуються виключно навчанням у процесі діяльності і навіть за умов однакового досвіду завжди проявляються по-різному. Вперше теоретичне розмежування двох типів знання провів Майкл Полані в роботі «Особистісне знання». Полані стверджує, що на відміну від явного, або знання, що передається, неявне знання (tacit knowledge) частково отримується на практиці і лише частково може передаватися від однієї особи до іншої. До того ж люди мають різні здібності до набуття неявних знань [6]. Це розмежування вкрай важливе для розуміння того, чому неможливо строго формалізувати і спрогнозувати практичну діяльність акторів, що призводить до конкретних інституціональних змін. Прогностичні можливості теорії були б високими лише в тому разі, якби актори діяли виключно на основі явного знання.

Навчання в процесі діяльності характерне і для організацій: завдяки систематично повторюваним актам взаємодії між її членами організація отримує навички координації і виробляє стійкі процедури роботи своїх учасників. Здобуті ними знання і навички складають винагороду, або ж стимули, закріплені в інституціональних обмеженнях. Мова йде про те, що нарощування певних знань може винагороджувати індивідів завдяки високій віддачі, наприклад, від технічних нововведень у військовій справі в середньовічній Європі чи від поширення християнського віровчення в Римі за часів імператора Костянтина [8, с. 99]. Водночас попит на навички і знання стимулює збільшення обсягу і зміну розподілу